

ПРЕДОПРЕДЕЛЕНОТО ПОСЛАНИЕ (МИСИЯ СРЕД СВОИ)

Бисера Дакова

Институт за славистика, Университет Виена/Институт за литература – БАН

Резюме. Текстът описва една своеобразна ситуация в преподаването: на сънародниците в чужбина бива преподавана родната им литература – обучение, което по принцип е предвидено за чужденци. Какво произлиза от това? Какви акценти биват поставяни в картината на българската литература, какви потребности се съблюдават при това особено обучение? Как се променя моделът на обучение?

Ключови думи: родна литература, класика, България, обучение

Следващите по-долу разсъждения определено ще опровергават приповдигнатото-романтичната представа за лектора по български език и литература като мисионер, като пратеник с отговорна задача. В днешните условия на отворени граници и мобилност тази идея изначално изглежда дискредитирана. Лекторът чужденец се озовава в своечуждо пространство, населявано, обговорено, обживявано все повече от сънародници с различни занятия и препитания. А както е поне от десетилетие във Виена, българите, живеещи в този град, създават самодейни свои институции и топоси (театър, танцови състави, магазини, ресторанти, книжарница и др.) – тези места и формирания пораждат усещане за сплотеност, те потвърждават не толкова идентичността, колкото българското присъствие, което търси форми да заяви, да манифестира себе си.

Фактът, че българска реч може да се чуе всеки ден из най-различни райони на австрийската столица, обаче не означава, че се е създал масов интерес към специалността "Българистика" и респективно – към преподаваната там българска литература (реално студентите, които изучават даден славянски език и литература в Университет Виена, завършват т. нар. "Обща славистика"). Ако студенти българи се насочват към тези дисциплини, то подобно профилиране произтича от предварителната нагласа за познатост (=профанност) на материала, за лекотата, с която ще бъде усвоен, нерядко придружена от съзлив сантимент, понякога и от непресторена носталгия. И все пак студенти с различен интелектуални претенции и с несходен манталитет, уповаващи се на наученото в средното училище, както и най-вече на това, че са българоезични, се появяват, наред с другите си колеги, на лекциите, семинарите и конфераториумите по българска литература.

Присъствието им никога не е фоново и безлико, по-скоро е доминантно и моделозадаващо: в контактите със своите колеги австрийци и други славяни, студентите българи също се явяват *посредници* или по-точно – субекти, опосредяващи българската култура и светонагласа. Т.е. посредничеството и присъствието им в тази специфична учебна ситуация не могат да бъдат пренебрегнати, омаловажени, игнорирани. В този смисъл ролята на госта лектор своеобразно бива мултиплицирана, разслоена във възприятието на същинските обучаеми, именно чрез присъствия, които биха могли да подкрепят преподаването, но и също така да го подлагат на изпитание, често пъти да го дискутират през своя личен опит. Разбира се, този опит – на лица между 22 и 27-8 години – невинаги произтича от драматични изживявания и, що се отнася до изучаваната българска литература, подобен опит се ограничава или до любими (ала не съвсем познати) български автори и до санкциониращи учителки по литература, или (както е в повечето случаи), е свързан с устойчиви представи за именити писатели, представи, задвижени между христоматийните шаблони и избледняващия спомен за неблагополучна матура. Именно в такъв тип спомени изникват "лошите" образи, например на П. К. Яворов или на Ат. Далчев. В този смисъл задачата на лектора е да изтръгне авторите от българския литературен канон и от приватното пространство на не всякога приятния спомен и да им придаде блясъка на класическия ореол и най-вече – да бъде внушена универсалната ценност на сътвореното в българската литература.

Така попадаме в дискуссионното поле на съизмеримостта (почти с вазовски одически патос), за да прозрем, че Вазов, успешно овладял ролята на български класик, е сътворил не само "Аз съм българче" и "Опълченците на Шипка", но също и текстове с преждевременна спрямо развоя на литературата ни модернистка визия като повестта "Чичовци" (1885). Разбира се, фигурата на Вазов бива осветлявана на лекциите, семинарите и конфераториумите откъм своята гьотевско-патрицианска страна, на показ е излаган неговият драматизъм между любовта към България (съградена от самия него като висш ненакърним идеал) и личните любовни увлечения, окръжили поетическия му път. Това не е само евтин трик да се придаде човешкост на автор, който дистанцира с възвишения си патриотизъм, а просто извеждане на фигурата Вазов от шаблоните на *вазовското*, провиждането на различните, противоречиви дискурси в този мощен авторов масив, постигането на откровението за различните образи на образцовия писател: на уязвимия, все още непризнат поет, на романиста, сърчно усвояващ хватките на сензационната литература, на разказвача импресионист от "Драски и шарки", уж неспринадлежимо уловил значещи впечатления от новия софийски живот, неволно съчленявайки модерно, почти романово повествование – "Кардашев на лов"; на себеосъзнатия класик в "Люлека ми замириса" ("Моите песни"), на самовлюбения лирик (стихотворението "Акациите"), на носталгика, на възторжения любовник и т.н. Толкова много са авторовите функции на Вазов, включително и тази на пламения му национализъм от последната му стихотворна книга "Не ще загине!" (1919), – функция, която неизменно разпалва дебата за тънката граница между национална гордост и национализъм. Занятията, посветени на Вазов, аксиоматично приключват с обобщението за неговата необгледимост, за изплъзването му от една-единствена дефиниция. И тук трябва да признаем, че присъствието на българската група сред студентите се явява стимул, подхранващ особената разпаленост на лектора – разпаленост в опосредяването на познанието, поднасяно с полемичен жар и просветителско-еманципаторски апломб. Може би, ако аудиторията от слушатели се състоеше само от чужденци, лекциите и конфераториумите биха имали по-"научен", премерено-информативен облик. В случая просто се явявам пленник на ситуацията да убеждавам *своите* в стойността на *своето*, да излизам от монотонията на предуднатото, на предизвестените истини. Интересен реторичен ефект, пораждан тъкмо от парадоксалността на своеобразните за мен условия в преподаването/остойностяването на вече утвърденото.

Друг стожерен автор в такъв тип лекционен дискурс е Стоян Михайловски – с неговите скандални в своята преждевременна упадъчност за българската литература творения (каквото е поемата "Ева" от 1889 г., преименувана знаменателно в "Поема на злото"), с пародийно-злъчните си издевателства над всякакви стилове и авторови роли. Мога да заявя, че този непознат, направо непредсказуем образ на Стоян Михайловски определено привлича, буди интерес не само сред българската аудитория, но и у студентите чужденци. Колкото и сложен, и отявлено непреводим да изглежда своенравният му изказ... Всъщност все повече съзнавам, че водените от мен занятия по българска литература се модифицират, подчинени са на акцента "българската литература като непозната", при което имам претенцията да насочвам интереса не към литературни пикантерии, а към изключително значещи, по една или друга причина неподвижни и неспоменавани в училище творби, които удовлетворяват различни потребности, предпочитания, нагласи. Ст. Михайловски се явява обратното на Вазов – отрицател на българското, преносител на странни естетически възгледи, непризнатият класик, не просто творил по френски литературни модели, а пишец на френски и оставил огромен непреведен текстови масив (твърде актуална е сега представата за автор с български произход, прибягващ до чуждия език, търсейки друга идентичност), въобще един неорганичен автор, излизащ извън тесните рамки на *сатирика*, в които някога, през 90-те години на XIX век, го поставя д-р Кръстев¹.

1 Това, че е склонен да припознае у Ст. Михайловски единствено сатирика и рефлексивния поет (Кръстев 1896: 82), а след десет години ще вижда у този автор тенденциозния публицист, няма да възпрепятства и забелязването на същински стойностната творба от този автор – плод на горестна изповед. Цитирайки целия текст на стихотворението "Лама сабахтани", д-р Кръстев ще го избере за красноречив финал на проникновената си обзорна студия, която сумира наблюденията му над неразгадаемия феномен

Именно към фигури извън рамките и предписанията сякаш се поражда непринуден интерес – и в този смисъл ексцентричният, егоцентричен и безпардонен Кирил Христов бива много повече четен и коментиран от студентите българи, отколкото демоничният Яворов – философът, прорицателят, поетът на слепотата и смъртта. А може би Яворов – поради позадълбоченото му преподаване в българското училище – е статизиран до ясно клише и не е в състояние да породии спонтанен интерес? Сякаш измамната, привидна познатост на Яворов осуетява съзирането на непознатото, непопулярното у него. Не че този голям поет оставя студентите равнодушни (писани са сполучливи семинарни работи за поезията му), но при обсъждането му се долавя, предимно при българските колеги, своеобразна тривиална представа (за автора на "Градушка" и на "Две хубави очи"), която трудно може да бъде разширена и надмогната.

Любимецът на всякакви аудитории се оказва Ат. Далчев – застъпен в учебната програма на българското средно училище, но някак мълчаливо подминаван, който внезапно бива открит от студентите българи като "мъчен автор", ала и като предизвикателство за аналитичните им усилия. Автор от европейски мащаб, поет на "новата вещественост", философ без философски претенции, съгледал чудесата на баналното, лирик на безплодието и есенната покруса, той бързо се превръща във фаворит и на студентите небългари. Поезията на Далчев става средище на културни диалози и то тъкмо с ранните текстове на поета, където отявлено преобладават депресивните състояния, внушенията за безперспективност, елементите на диаболизъм. Наистина универсален автор, който успява да "заговори" всички с текстовете си, макар тези текстове да се отличават с монотонна затвореност. (Тук бих искала да спомена, че, сравнявайки оригиналните текстове на Ат. Далчев с техни преводи на немски език от 70-те години на XX век², сравнение, провеждано за целите на обучението, попаднахме на значещи разлики, според нас от чисто идеологическо естество, в преводите на немски език. Това разкри пред студентите една увличаща материя, каквато е проблематиката на превода и на подмяната.)

Друг успешен тип преоткриване на измамно познатото е, разбира се, дискусияният прочит на "Бай Ганьо", като в случая е от особено значение в какъв контекст ще бъде въведен, обсъждан, разнищван този сам по себе си проблематичен текст. И дали въобще – през засенчващата фигура на този (не само литературен) персонаж – ще бъдат достигнати особеностите на текста. Поради спецификата на занятието *конверсаториум*³ се наложи чрез формулировката на темата (която не е само формулировка, а промисляне на проблема за българското/ балканското/ ориенталското) да привлече колкото се може повече студенти от различни специалности, т.е. и други слависти. Поради това се спрях на следното заглавие, оказало се много по-актуално в чисто "виенски" контекст: *Baj Ganjo von Aleko Konstantinov. Die verworfene/die triumphierende Balkanidentität* (Бай Ганьо на Алеко Константинов. Отхвърлената/триумфиращата балканска идентичност).

Всъщност целта на конверсаториума бе да се провери, до каква степен предложената от мен формулировка и формула е адекватна на Алековия текст и доколко би могла да бъде форма на спекуляция. Във Виена *Балканът/Балканите* са значещ топос с негативна конотираност още от 50-те години на XX век – превърнали са се в понятие за произвол, немара, безпорядък, маргиналност, въпреки че през последните години тъкмо знаците на *балканското* не само по-настоятелно се забелязват в столицата на Австрия, но и негласно, и неусетно биват приобщавани, легализирани, утвърдени в социокултурното пространство. Безпорядъкът и произволът вече се тълкуват не само негативно, а са започнали да излъчват положителните значения на устрем, стихийност, порив... Това би могло да обясни защо една от мощните строителни компании носи например значещо-амбивалентното име "Hajduk". В този смисъл конверсаториумът около прословутата фигура на Бай Ганьо задвижи дискусии от всякакъв

Михайловски (Кръстев 1906).

2 Dalčev 1975.

3 Занятие, което изцяло залага на провежданите дискусии със студентите около възлов проблем, т.е. те непременно трябва да бъдат въвлечени в даден дебат, при който да проявят подбаваша компетентност.

род, които кръжаха около опозициите *балканско – европейско, балканско – ориенталско, българско – балканско – ориенталско*, срещупологания, при които участниците в занятието добиваха наистина възможност за себеосъществявания **със** и дистанцирания **от** ред културни идентичности. Дискусиите се простираха в широкото поле между емпирията и теоретичните постановки на Едуард Саид и Мария Тодорова. В този, за мен пореден, препроцит на произведението "Бай Ганьо" се натъкнах на недовиждани преди, но ясно открити от Алеко, мотивни линии: особената агресия (макар и проведена чрез типажа) срещу Константин Иречек, "мнимият" познавач на българите, утвърдил се като учен благодарение именно на това познание и на пребиваването си в България, който обаче има поведение на хладен, резервиран средноевропейец... Другата непровиждана до момента линия е антисемитизмът, прокаран на различни нива в Алековите разкази за "невероятния българин", която има своите еквиваленти в тогавашния средноевропейски политически контекст.

Разбира се, в процеса на обсъждането изникваха множество убягвали места от знаменитото творение на Алеко. Същественото в случая бе, че участниците, включително и българите, не излязоха от този вид занимание с чувство на накърнена национална гордост и срам, а можеха да схванат обективно универсализма в срещата между културите, както и относителността на националните (респ. на регионалните) екзотики според приемащия ги културен контекст и социум, произтичащата от това смяна на идентичностите, на социалните и културните роли. Конверсаториумът се оказа дискусинен излаз от състоянието на малоценностна стигматизираност и осъзнаване на конститутивното налагане, възприемане, заживяване с дадени национални/регионални специфики, прозрение за това, че *екзотичното* не е неотменна даденост, а функция на определени културно-политически контексти.

.... И все пак лекциите по българска литература пораждаха и един непредвиден за мен ефект: Тодор Г. Влайков – автор, на когото е чужда и за когото е немислима всякаква ексцентричност, който винаги е мислен с ореола на своето простодушие, благост и патриархален консерватизъм, автор, белязал изказа на своите творби с провинциалния пирдопски говор, беше неочаквано (но може би не озадачаващо) открит и остойностен от студентите българи. След изпитаната гордост от универсалния захват на поети от ранга на Стоян Михайловски, Пейо Яворов, Николай Лилиев, след зашеметяващия ексцентризъм на Кирил Христов, презрял "родния край" и отправил се в безкрая на чуждите пространства, Тодор Влайков поражда носталгии, копнежи, надежди за завръщане – със своята ултрапатриархалност, с пиетета си към обичая, към ритуално организирания бит, с диалектно стилизирания си език. Мисля, че този ненадеен ефект, заплепеността от творчеството на автора иделогог на народностното живеене и на старината, не е случаен: Тодор Влайков попада в актуалния контекст на преоткриване, на отъждествяване с *родното* в чужбина (творчеството му чудесно приляга на веригата български магазини и заведения във Виена; на пробудения интерес към народните танци, насочван напоследък все по-професионално). Етническото самоопределяне, и то повторно, е същностен момент от живота на българите във Виена. Тодор Г. Влайков обаче се оказва солиден гарант и на идеята за еко-общества, като творчеството му дори успява да породя при някои от студентите българи намерението за завръщане или – идеята за намиране на *Родината* и в България.

ЛИТЕРАТУРА:

Миролюбов, В. (Д-р Кръстьо Кръстев). *Стоян Михайловски и неговото значение*. – Мисъл, XVI (1906), кн. 3, с. 153-162.

Кръстев, Кр. *Рецензия за "Философически и Сатирически сонети"*. София. Печатница на Ив. Говедаров. 1895. – Мисъл, VI (1896), кн. 1, с. 81-86.

Саид, Едуард. *Ориентализмът*. Пр. Л. Дуков. Кралица Маб. София. 1999

Тодорова, Мария. *Балкани. Балканизъм*. УИ "Св. Климент Охридски". София. 2004

Dalčev, Atanas. *Gedichte*. Endler Adolph. Verlag Bulgarisches Buch. Wien. 1975

REFERENCES

- Mirolyubov, V. (D-r Krystjo Krystev). *Stojan Michaylovski i negovoto znachenie*. – Misyl, XVI (1906), Nr. 3, 153-162.
- Krystev, Kr. *Rezensiya za "Filosoficheski i Satiricheski soneti"*. Sofia. Pечатница Iv. Govedarov. 1895. – Misyl, VI (1896), Nr. 1, 81-86.
- Said, Eduard. *Orientalizmyt*. Pr. D. Lukov. Kralica Mab. Sofia. 1999.
- Todorova, Maria. *Balkani. Balkanizym*. UI "Sv. Kliment Ochridski". Sofia. 2004.
- Dalčev, Atanas. *Gedichte*. Endler Adolph. Verlag Bulgarisches Buch. Wien. 1975

THE INTENDED MESSAGE (A MISSION AMONG THEIR OWN)

Abstract. The text describes a peculiar situation in teaching: one teaches one's fellow countrymen their native literature abroad - an instruction that is in principle intended for foreigners. What is the result? What accents are set in the image of classical Bulgarian literature, what needs are to be considered in this strange teaching? How does the model of teaching change?

Key words: Homeland literature, Classical, Bulgaria, teaching

Assoc. Prof. Bisera Lazarova Dakova

Guest lecturer for Bulgarian literature and culture at the Department of Slavic Studies, University of Vienna;

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia

E-mail: biseradakova@yahoo.de